

εἶναι κινήσεις τελουμένη μόνον ἐν τῷ νῶ καὶ μὴ μεταβάλλουσα τὰ πράγματα. Ἡ συνεχὴς δὲ θέσις καὶ ἄρσις τῶν διαφορῶν δὲν εἶναι ἄσκοπος ἐρμηνεία καὶ κενὴ ταυτολογία ἀλλὰ πραγματικὸς φωτισμὸς. Ὁ νοῦς τέλος διαγινώσκει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος τῆς ἀπόσεως καὶ τοῦ χωρισμοῦ, ὅτι ἴδιον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ διαλεκτικὴ κίνησις· οὕτω λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν.

18. Η ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ¹

1. Αἱ εἰρημέναι βαθμίδες τῆς συνειδήσεως αἴρονται καὶ συμπεριλαμβάνονται ὡς μέρη τῆς αὐτοσυνειδησίας, καθ' ἣν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, βεβαιότης καὶ ἀλήθεια συμπίπτουσιν εἰς ταῦτόν. Ἐγὼ ἢ μὲν κατ' αἴσθησιν βεβαιότης ἀνεφέρετο εἰς ὄρισμένον μερικὸν ἢ δὲ παρατηροῦσα συνείδησις εἰς τὴν αἰσθητὴν γενικότητα ὁ δὲ νοῦς εἰς τὴν ἀπόλυτον γενικότητα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἀναφορὰ τῆς συνειδήσεως εἰς ἑαυτὴν ὡς τὸ μερικὸν καὶ αὐτοτελὲς ὄν, ὡς τὸ ἀτομικὸν καὶ ἅμα γενικώτατον ἐγώ. Διακρίνει δ' ἑαυτὴν ἀπὸ τε τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἄλλων αὐτοσυνειδητῶν ὄντων καὶ ἔχει ἀντικείμενον τὰ αἰσθητὰ καὶ προσέτι ἑαυτήν.

2. Ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι γνῶσις τοῦ ἐγὼ περὶ ἑαυτοῦ². Ἴνα δὲ τὸ μερικὸν ἐγὼ γνωρίσῃ ἑαυτό, ἐπάναγκες νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἐσωτερικὸν καὶ ἐκδηλωθῇ ὡς δύναμις, ὀφείλει νὰ ἐνεργήσῃ³. Ἀλλὰ κύριον πάσης ἐνεργείας ἐλατήριον εἶναι ἡ ἐπιθυμία. Οὕτως ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπιθυμία καὶ δὴ ἐπιθυμία τείνουσα πρῶτον μὲν εἰς τὰ ἄψυχα καὶ ἀδρανῆ ἔπειτα δὲ εἰς τὰ ζῶντα καὶ αὐτενέργητα ὄντα. Πρὸς ταῦτα ἐνεργεῖ καὶ φέρεται ὡς ἡ δύναμις καὶ ἀλήθεια αὐτῶν, τουτέστιν ἐπιλαμβάνεται καὶ κυριεύει αὐτῶν καταναλίσκουσα καὶ κατεσθίουσα, ἀπολαύουσα καὶ ἀφανίζουσα. Ἐκ τῶν ζώντων, ἅτινα ἐπιθυμεῖ ἡ αὐτοσυνειδησία νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν, εἶναι καὶ

¹ 2, 139 ἐξ. 6, 251 ἐξ. 10, 272 ἐξ.

² Ἐν ταῖς ἄλλαις βαθμίσι τῆς συνειδήσεως ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον διακρίνονται, ἐν δὲ τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ συμπίπτουσιν. Ἡ συμφωνία λοιπὸν ἐννοίας καὶ ἀντικειμένου, ἣτις ὑπ' ἐκείνων ζητεῖται, ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ εἶναι ἤδη δεδομένη. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἄλλο παρ' αὐτὴν τὴν συνείδησιν. «Διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κράτος τῆς ἀληθείας». (2, 140).

³ Ὅπως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων ἐκ τῆς πράξεως γινώσκεται ὁ χαρακτήρ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐγὼ γινώσκεται ἡ φύσις αὐτοῦ.

συνειδητὰ ὄντα, ἅπερ εἶναι φυσικὸν νὰ ἀντιταχθῶσι. Διὸ εἰς τὴν μερικὴν αὐτοσυνειδησίαν ἀντιτίθεται ἕτερον μερικὴ αὐτοσυνειδησία, εἰς τὸ ἐγὼ ἄλλο ἐγώ, ὃν τὸ ἕτερον ἐπιθυμεῖ τὸν ἀφανισμόν τοῦ ἄλλου. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ πρακτικὴ σχέσις τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος καὶ ὁ πόλεμος πάντων κατὰ πάντων¹. Ἄλλ' ὁ ἀγὼν τῶν ἀτόμων μέλλει νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἥτις ὑπηρεσία οὐδαμῶς ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἑτέρου ἢ ἀμφοτέρων τῶν ἀνταγωνιζομένων. Ἐπιθυμεῖ λοιπὸν ἤδη ἡ αὐτοσυνειδησία οὐχὶ τὸν ἀφανισμόν ἀλλὰ τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀντιπάλου προσώπου, ὅπερ ἐν τῷ ἀγῶνι ἢ ἐκουσίως ὑποτάσσεται ἢ βιαίως ὑποδουλοῦται. Οὕτω πως ἀνακύπτει ἡ δεσπόζουσα αὐτοσυνειδησία καὶ ἡ τῆς κυριότητος καὶ τῆς δουλείας σχέσις², ἧς παρέχει ὁ Ἔγγελος ἔντεχνον καὶ ἐκπρεπῆ εἰκόνα³.

3. Ὁ δοῦλος ἔχει μᾶλλον φυσικὴν ὑπαρξιν ἢ προσωπικότητα, μᾶλλον ζωὴν ἢ τὴν ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας ἐκπηγάζουσαν ἀξίαν τῆς ζωῆς· θεωρεῖ τὴν ὑπαρξιν ὡς τὸ οὐσιῶδες καὶ τὴν συνείδησιν ὡς τὸ ἐπουσιῶδες, ἥτοι ἔχει *δουλικὴν συνείδησιν*. Ἡ μὲν κυριότης προέκυψεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ κύριος δὲν ἐφοβήθη τὸν θάνατον ἀλλ' ὀλιγώρησεν αὐτοῦ καὶ παρεκινδύνευσεν, ἡ δὲ δουλικότης προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ δοῦλος ἐφοβήθη τὸν θάνατον, ἐποιήσατο περὶ πλείστου τὴν ζωὴν καὶ ἀφωσιώθη εἰς τὴν φυσικὴν ὑπαρξιν. Ἡ φυσικὴ ὑπαρξις ἐγένετο ἐκείνῳ ἡ «ἄλυσις», δι' ἧς ἐν τῷ ἀγῶνι ἐδέθη καὶ ἐστερήθη τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἄλλ' ἡ ἄλυσις αὕτη καὶ ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ἡ συναίσθησις τῆς ταπεινώσεως καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς μηδαμινότητος τῆς ἰδίας ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀνυψώσεως τῆς δουλικῆς συνειδήσεως⁴. Ὁ κύριος ἐπιτάττει καὶ ἄρχει, ὁ δὲ δοῦλος ὑπακούει καὶ ὑπηρετεῖ. Οὗτος

¹ Τοιοῦτος ἀγὼν ἐκράτει ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, πρὶν συγκροτηθῆ ἡ πολιτικὴ κοινωνία. Ἀπὸ τοῦ πολέμου τούτου πρέπει νὰ διαστελλῆται ἡ μονομαχία, ἥτις εἶναι ἐπιγέννημα τοῦ μέσου αἰῶνος. Ὁ μὲν πόλεμος ἐπιδιώκει πραγματικὸν κῦρος καὶ ἐπιβολὴν ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι, ἡ δὲ μονομαχία σκοπεῖ ἀπλὴν ἐπίφασιν τοῦ κύρους.

² Ἡ αὐτοσυνειδησία παρέχει τὴν ἔμφασιν «δύο μορφῶν τῆς συνειδήσεως» ἢ μία εἶναι τὸ ἀνεξάρτητον, τὸ ὑπάρχον χάριν ἑαυτοῦ, ἡ δ' ἄλλη εἶναι τὸ ἐξηρητημένον, τὸ ὑπάρχον χάριν ἑτέρου· ἐκεῖνο μὲν εἶναι ὁ κύριος τοῦτο δὲ ὁ δοῦλος». (2, 153).

³ 2, 148 ἐξ. πβλ. 6, 254 ἐξ. 10, 285 ἐξ.

⁴ Ἡ διαλεκτικὴ κυρίου καὶ δούλου εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων μερῶν τῆς Φαινομενολογίας διὰ τε τὴν πλαστικότητα τῆς μορφῆς καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ περιεχομένου.

ποιεῖ τὸ θέλημα τοῦ κυρίου· τὸ ἔργον τοῦ δούλου εἶναι κατ' ἀκριβειαν τὸ ἔργον τοῦ δεσπότου¹. Ἐργαζόμενος κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κυρίου καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν αὐτοῦ διαπνεεῖ καὶ μοχθεῖ σχηματίζων καὶ μορφῶν τὰ πράγματα. Ἀλλὰ μορφῶν ταῦτα μορφοῖ καὶ ἑαυτόν· διότι διὰ τῆς ἐργασίας λαμβάνει ἐπίγνωσιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων, κτᾶται καθαρὰν καὶ ἐλευθέραν διανόησιν. Ὑπακοὴ καὶ ἐργασία εἶναι ἡ ἀγωγή, δι' ἧς ἡ τοῦ δούλου συνείδησις μορφοῦται, ἀνυψοῦται καὶ ἐλευθεροῦται². Κατὰ μικρὸν λοιπὸν ἔρχεται ὁ δοῦλος εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ καὶ ὑπάρχει οὐ μόνον χάριν τοῦ κυρίου ἀλλὰ καὶ χάριν ἑαυτοῦ· καθίσταται ἀπαραίτητος εἰς τὸν δεσπότην³ καὶ ἴσος αὐτῷ, ἔτι δὲ ἀποβαίνει ἰσχυρότερος καὶ ἀνατρέπει τὴν ὑφειστώσαν τάξιν· ὁ κύριος γίνεται ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως δοῦλος τοῦ δούλου καὶ οὗτος κύριος τοῦ κυρίου⁴.

4. Ἐν τῷ νοεῖν ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι αὐτόνομος καὶ ἐλευθέρη⁵, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν παντοίων τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς περιστάσεων. Αὕτη εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς διαθέσεως, ἣτις καλεῖται στωικὴ ἀποψις, στωικότης⁶. Ἐνῷ ἡ ἀπὸ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξεως ἐξάρτησις ποιεῖ τὴν συνείδησιν δούλην, ἡ ἀπ' ἐκείνης παντελῆς ἀνεξαρτησία ἀναδεικνύει αὐτὴν στωικὴν. Ἡ ἐλευθερία τοῦ στωικοῦ

¹ Ὁ κύριος ἀποβλέπει εἰς τε τὸν δοῦλον καὶ εἰς τὰ πράγματα διττῶς, ἀμέσως καὶ ἐμμέσως· ἀποβλέπει εἰς τὸν δοῦλον ἐμμέσως διὰ τῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὰ πράγματα ἐμμέσως διὰ τοῦ δούλου. Καὶ ὁ δοῦλος δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ πράγματα διὰ τοῦ κυρίου· δὲν δύναται νὰ ἀπολαύῃ τῶν πραγμάτων ἀλλ' ὀφείλει νὰ ἐργάζεται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότου· ὁ μὲν δοῦλος ἐργάζεται ὁ δὲ κύριος ἀπολαύει.

² Βαθμίδες τῆς προοιούσης ἀναπτύξεως τοῦ δούλου εἶναι ὁ φόβος τοῦ θανάτου καὶ ὁ φόβος τοῦ κυρίου, ἡ ὑπακοὴ καὶ ὑπηρεσία, ἡ ἐργασία καὶ μόρφωσις.

³ Ὁ κύριος ἀπολαύει τῆς ἐργασίας τοῦ δούλου καὶ οὕτως ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ.

⁴ Ὁ δοῦλος κτᾶται τὴν ἐλευθερίαν εἴτε ὑπὸ τοῦ κυρίου ὡς ἐπιβράβευσιν τῶν ὑπηρεσιῶν παρεχομένην εἴτε βία ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δούλου ἐκποριζομένην. Ἡ δουλεία ἄρα δὲν εἶναι ἄμοιρος ἀγαθῶν. Ἀποφαίνεται ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ δουλεία καὶ ἡ τυραννὶς εἶναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν πρόσφοροι βαθμίδες εἰς ἀνάπτυξιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν πράγματι ὅπωςδήποτε δεδικαιολογημένον. Πρὸς δ' ἔτι παρατηρεῖ ὅτι λαὸν ἔχοντα τὴν ἐνεργὸν βούλησιν τῆς ἐλευθερίας οὐδεμία ἀνθρωπίνη βία δύναται νὰ κρατήσῃ ἐν τῇ δουλείᾳ τῆς παθητικῆς ἐξουσίας.

⁵ «Κατὰ τὴν νόησιν εἶμαι ἐλευθέρως, διότι τότε δὲν εἶμαι ἐν ἐτέρῳ· ἀλλ' ἐμμένω ὅλως ἐν ἑμοί αὐτῷ· ἡ κίνησις μου ἐν ἐννοίαις εἶναι κίνησις ἐν ἑμοί αὐτῷ». (2, 159.)

⁶ 2, 158 ἐξ.

εἶναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς δουλείας, ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι «ζῶσα ἐλευθερία» ἀλλ' ἄτονος καὶ ἄγονος, διότι περιορίζει τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ δὲν ἐπιτρέπει αὐτῇ τὴν κατὰ κτησιν καὶ χρησιμοποίησιν τοῦ κόσμου. Ἡ στωικὴ δηλαδὴ αὐτοσυνειδησία¹, ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀπεστραμμένη, εἶναι ἀφηρημένη καὶ ἀνίκανος νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πραγματικότητα· διὸ καὶ ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας θεωρεῖ οὐχὶ τὸ ζῶηρόν τοῦ κόσμου καὶ τῶν πραγμάτων περιεχόμενον ἀλλὰ τοὺς σταθεροὺς τῆς ὑποκειμενικῆς νοήσεως τύπους². Παρορᾷ ὅμως τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν περιστάσεων, πρὸς διάσωσιν δὲ τοῦ ἰδίου κύρους ἀρνεῖται πάσας τὰς ἀντικειμενικὰς ἀληθείας· ποιεῖται ἐκποδῶν τὰ βέβαια ἀντικείμενα τῶν τε αἰσθήσεων καὶ τῆς νοήσεως ἔτι δὲ τὰ δεδομένα τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν νόμων. Ἐνταῦθα παρέχει πρόθυμον ὑπηρεσίαν ἢ σκεπτικὴ ἀντίληψις³, ἣτις καθίσταται ἀναγκαῖα σύντροφος καὶ πιστὴ ἀκόλουθος τῆς στωικότητος. Ἡ σκεπτικὴ θεωρία ἀνατρέπει πάντα τὰ ἀντικείμενα τῆς συνειδήσεως καὶ καταλείπει τὴν ἀταραξίαν τοῦ πνεύματος. Ἀλλ' ἡ σκεπτικὴ αὐτοσυνειδησία περιπίπτει εἰς πολλὰς ἀντιφάσεις πρὸς ἑαυτὴν ἀναγκαζομένη νὰ καταφάσκη καὶ νὰ ἀποφάσκη τὸ αὐτό, ὑποχρεουμένη νὰ ἀποκαταστήσῃ πρακτικῶς ὅ τι ἀνέτρεψε θεωρητικῶς. Οὕτως ἀνομολογεῖ μὲν ἑαυτὴν ὡς τυχαίαν καὶ μερικὴν καὶ ἐμπειρικὴν συνείδησιν, προσαρμοζομένην πρὸς τὸ κενὸν πραγματικότητος καὶ ἀπεργαζομένην τὸ ἄμοιρον ἀληθείας⁴· ἀλλ' ἅμα ἐκ τοῦ ἐναντίου ποιεῖ ἑαυτὴν καθολικὴν καὶ ἀμετάβλητον, ἀρνησιν τῶν μερικῶν καὶ ἀτομικῶν. Ἀπὸ τοῦ ἀναγκαίου καὶ ἀμεταβλήτου ἐπαναπίπτει εἰς τὸ τυχαῖον καὶ μεταβλητόν. Ἐξαγγέλλει μὲν τὴν μηδαμινότητα τῆς παρατηρήσεως ἀλλ' ὅμως παρατηρεῖ· ἀρνεῖται τὰς «ἠθικὰς οὐσίας» καὶ ὅμως ἐνεργεῖ κατ' αὐτάς· διαμφισβητεῖ τοὺς τύπους τῆς νοήσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου νοεῖ κατ' αὐτούς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ στωικοῦ καὶ τοῦ σκεπτικοῦ «διπλασιάζεται», διατέμνεται εἰς δύο συνειδήσεις ἐχούσας πρὸς ἀλλήλας ὡς ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον. Ἡ μὲν ἑτέρα εἶναι νοητικὴ καὶ ὑψηλή,

¹ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συνείδησις ἀνήκει εἰς χρόνους γενικοῦ φόβου καὶ δουλείας ἀπαιτεῖ δὲ καθαρὰν καὶ καθολικὴν διάνοιαν.

² Ἡ στωικότης παραμένει «νόησις κενὴ περιεχομένου»· ἀδυνατεῖ νὰ καταστήσῃ «τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθόν» πληρὲς περιεχομένου καὶ κατὰ τὰ ἀνιστά.

³ 2, 162 ἐξ.

⁴ Ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι «ἠφανισμένη» ἐν τοῖς ἀρνητικοῖς καὶ ἀτομικοῖς πράγμασιν.

ἐλευθέρα καὶ ἀμετάβλητος, ἢ δὲ ἄλλη αἰσθητικὴ καὶ ταπεινή, ἀνελευθέρα καὶ εὐμετάβλητος. Ὅταν ἡ συνείδησις ἔχη ἐπίγνωσιν τῆς ἐνδομύχου ταύτης ἀδιαλλάκτου ἀντιθέσεως καὶ ἀδιαλύτου ἀντιφάσεως, προσλαμβάνει τὴν μορφήν τῆς «ἀτυχοῦς συνειδήσεως»¹.

5. Ἡ ἀτυχῆς συνείδησις φέρει ἐν ἑαυτῇ ἀντιθέτους δυνάμεις, οἷονεὶ δύο ἀδιαλλάκτους ψυχάς· ἢ μὲν ἑτέρα εἶναι ἢ ἀμετάβλητος ἢ δὲ ἄλλη ἢ μεταβλητὴ συνείδησις· ἐκείνη φαίνεται ὡς τὸ ἀναλλοίωτον θεῖον πρόσωπον αὕτη δὲ ὡς τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τυχαῖον ὑποκείμενον, οἷον θεωρεῖ ἑαυτὴν ἢ ἀτυχῆς συνείδησις. Διανοίγεται δὲ μεταξὺ ἀμφοτέρων χάσμα ἀγεφύρωτον· ἐκείνη ἀνήκει εἰς τὸν θεῖον αὕτη δὲ εἰς τὸν πρόσγειον κόσμον². Πρὸς τὸ θεῖον ἐκεῖνο ἀναγκαίως ἀλλὰ ματαίως τείνει νὰ ἐνωθῇ τὸ μεταβλητὸν ὑποκείμενον. Ἄδυνατεῖ δηλαδὴ ἡ ἀτυχῆς συνείδησις νὰ νοήσῃ τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑπάρχον³, διότι εἶναι μὲν ἐκεῖνο νόησις ἀλλ' ἢ συνείδησις δὲν διορθᾷ αὐτὸ ὡς τοιοῦτο⁴ καὶ μόνον διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς εὐλαβείας καταλαμβάνει⁵. Ἄφοσιούται λοιπὸν εἰς ἐκεῖνο καὶ προσφέρει μέρος ὧν ἔχει ἀγαθῶν, θυσίαν καὶ ἀγνείαν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ἐπαρκῆ, θυσιάζει τὴν ἰδίαν ὑποκειμενικότητα, τὸ προσφιλὲς ἐγὼ μετὰ τῶν οἰκείων τάσεων καὶ ἐνεργειῶν⁶. Ἀνακαλύπτει ἐπὶ τέλος ἡ συνείδησις ὅτι τὸ ὑπὲρ τὸν κόσμον ἀναλλοίωτον, εἰς ὃ ἀπένεμε πᾶσαν πραγματικότητα καὶ τελειότητα, δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς ἑαυτῆς· κτᾶται τὴν βεβαιότητα ὅτι αὕτη αὕτη (ἢ συνείδησις) εἶναι ἡ πραγματικότης, ὅτι πᾶσα ἀλήθεια δὲν εἶναι ἄλλη παρ' ἑαυτήν. Οὕτω παύεται ὁ χωρισμὸς τῶν δύο κόσμων, αἴρεται ὁ δυῖσμὸς (ὁ αἷτιος τῆς ἀτυχοῦς συνειδήσεως) καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐνότης τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς πραγματικότητος, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ἐνότης αὕτη εἶναι ὁ λόγος.

¹ 2, 166 ἐξ.

² Ἡ τοιαύτη ἐσωτερικὴ διάστασις, ἢ διάσπυσις τῆς ψυχικῆς ἐνότητος, ποιεῖ, ὡς εἴρηται, τὴν «ἀτυχῆ συνείδησιν».

³ «Ὅπου ἐζητήθη (ἐκεῖνο) δὲν εὗρέθη· διότι εἶναι ἐπέκεινα καὶ δὲν εδρῶκεται». (2, 173).

⁴ Ἡ νόησις ἐκεῖνου εἶναι ὁ «ἀσαφῆς βόμβος κωδωνοκρουσίας, μουσικῆ νόησις» οὐχὶ νόησις δι' ἐννοιῶν. (2, 172).

⁵ Τὸ θεῖον πρόσωπον φαίνεται εἰς τὴν συνείδησιν ὡς ἀφανισθεῖσα καὶ παρελθούσα ζωή, ἐξ ἧς κατελείφθη μόνον τὸ μνημα.

⁶ Ἡ συνείδησις αἶρει τὴν ἰδίαν αὐτῆς μερικὴν ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν καὶ διὰ τῆς ἄρσεως ταύτης κατορθοῖ τὴν ἐνότητα αὐτῆς μετ' ἐκεῖνου τοῦ ἀναλλοιώτου.

ii. Καὶ ἄλλως δὲ καταλήγομεν εἰς τὸ αὐτό. Ἐν τῇ σχέσει δηλαδὴ κυριότητος καὶ δουλείας ἢ ἑτέρα αὐτοσυνειδησία μανθάνει κατ' ὀλίγον ἑαυτὴν ἐν τῇ ἄλλῃ καὶ ἀμφοτέραι ἐπιγινώσκουσιν ἀλλήλας καὶ λαμβάνουσι συνείδησιν τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης. Τοιουτοτρόπως ἀναπτύσσεται ἡ ἐπιγινώσκουσα αὐτοσυνειδησία, ἡ συνείδησις τῆς ἀληθινῆς ὁμοιότητος τῶν ἐγώ. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἐπίγνωσιν τὰ αὐτοσυνείδητα ὄντα συνορῶσιν ἑαυτὰ συνενούμενα καὶ ταυτιζόμενα ἐν ὑπερέρα οὐσίᾳ, ἐν τῇ γενικῇ αὐτοσυνειδησίᾳ. Αὕτη δὲ εἶναι ὁ λόγος ὡς ἐνόηται τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας¹.

19. Ο ΛΟΓΟΣ²

1. Ὁ λόγος εἶναι ἡ ἐνδοτάτη οὐσία τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς πραγματικότητος, τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ ὄντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἡ πηγὴ πάσης βεβαιότητος καὶ ἀληθείας. Ἀνηρωθεῖσα δηλαδὴ ἡ συνείδησις εἰς λόγον εἶναι βεβαία ὅτι αὕτη εἶναι πᾶσα ἡ πραγματικότης, ὅτι ἡ νόησις αὐτῆς εἶναι αὕτη ἡ οὐσία³. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἡ διαβεβαίωσις καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ἀλλὰ προσ- απαιτεῖται θεμελίωσις καὶ ἀπόδειξις, ἧς ἄνευ αἱ «ἄμεσοι βεβαιώσεις» οὔτε ἔχουσι φιλοσοφικὸν ἔρεισμα καὶ δύνανται ἀποχρώντως νὰ ἀναιρεθῶσιν ὑπ' ἄλλων ἀμέσων βεβαιώσεων. Ἐπιτυγχάνεται δὲ ἡ ἀπόδειξις διὰ τῆς διανυσθείσης ἤδη ὁδοῦ, ἥτοι διὰ τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ νοῦ⁴. Ἀνάγκη λοιπὸν ἵνα ὁ λόγος λάβῃ νέαν θέσιν πρὸς τὸν κόσμον, τὰ ὄντα καὶ

¹ 10, 289 ἐξ.

² 2, 182 ἐξ. πβλ. 6, 256. 10, 292 ἐξ.

³ Ἡ ἀπόφανσις αὕτη χαρακτηρίζει τὴν ἰδεολογίαν. Τὸ δὲ νέον καὶ ἴδιον αὐτῆς εἶναι οὔτε ἡ θέσις οὔτε ὁ δοθεὶς ὀρισμὸς τοῦ λόγου ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ συνείδησις μετὰ μακρὰν ἀναπτύξεως πορείαν ἔφθασεν εἰς ἐκείνην τὴν «βεβαιότητα» καίπερ ὀρμηθεῖσα ἀπὸ ἄλλης πεποιθήσεως (τῆς κατ' αἰσθησιν βεβαιότητος) ἐχώρησεν εἰς διαφόρους ἀπόψεις καὶ τέλος συνείδεν ἐμπειρικῶς ὅτι αὕτη αὕτη εἶναι ἡ «πᾶσα πραγματικότης». Ἡ προκειμένη ἄρα ἰδεοκρατία δὲν εἶναι οἶονεὶ «βολὴ πιστολίου» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἐγέλου ἢ θεωρία ἢ σύστημα ἀλλὰ φαινόμενον τοῦ πνεύματος.

⁴ Ἡ συνείδησις, ἣτις ἐμφανίζεται ἀμέσως ὡς λόγος καὶ βεβαίωσις τῆς ἀληθείας, ἐπελάθετο τῆς διανυσθείσης ὁδοῦ. Ἡ ὁδὸς ἐκείνη εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ ἀμέσως προφερομένου ἰσχυρισμοῦ. Πᾶσα δὲ ἰδεοκρατία, ἣτις δὲν μετέρχεται τὴν ὁδὸν ταύτην πρὸς κύρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ, παραμένει «καθαρὰ διαβεβαίωσις» μὴ κατανοοῦσα ἑαυτὴν μηδὲ καθισταμένη εἰς ἄλλους κατανόητή.

ἑαυτόν. Καὶ ἤδη κατευθύνει τὸ γενικὸν αὐτοῦ διαφέρον πάλιν πρὸς τὸν κόσμον ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ πεποιθὸς νῦν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τὸ κράτος αὐτοῦ, ὅτι δηλαδή ὁ λόγος εἶναι παρὼν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὁ κόσμος ὑπάρχει ἔλλογος. Ζητεῖ τὴν ἑτερότητα βέβαιος ὢν ὅτι ζητεῖ μόνον ἑαυτόν, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀπειρον οὐσίαν· κατὰ μικρὸν δὲ κατακυριεύει τῆς ἀσφαλισθείσης αὐτοῦ κτήσεως καὶ ἐπιθέτει ἐπὶ πάντων τὴν σφραγίδα τῆς κυριαρχίας του. Ὅθεν στρέφεται κατὰ πρῶτον πρὸς τὰ ὄντα καὶ παρατηρεῖ αὐτὰ ὡς θεωρητικὸς ἢ παρατηρῶν λόγος (beobachtende Vernunft) ¹ προτιθέμενος νὰ δείξῃ τὴν συμφωνίαν ἐννοίας καὶ πραγματικότητος, νοεῖν καὶ εἶναι ².

2. Ὁ θεωρητικὸς λόγος μετατρέπει τὰ κατ' αἴσθησιν ἀντικείμενα εἰς ἐννοίας ἑξαίρων, συμπλέκων καὶ κατατάττων τὰ γνωρίσματα τῶν πραγμάτων. Συλλέγων δηλαδή τὰ γνωρίσματα καὶ διακρίνων τὰ οὐσιώδη ἀπὸ τῶν ἐπουσιωδῶν ³, τὰ γενικὰ ἀπὸ τῶν μερικῶν, τὰ κοινὰ ἀπὸ τῶν ἰδίων τείνει εἰς σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν ⁴. Πρὸς εὕρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ καθαρᾶς ἐννοίας πρέπει νὰ περιγραφῶσι μὲν τὰ γνωρίσματα τοῦ οἰκείου πράγματος καὶ διακριθῶσι τὰ οὐσιώδη, νὰ γνωσθῶσι δὲ αἱ μεταβολαὶ καὶ οἱ θεμελιώδεις ὅροι αὐτῶν, ἦτοι οἱ νόμοι τῶν ἀλλοιώσεων τοῦ πράγματος ⁵. Οἱ νόμοι εἶναι ἀναγκαῖαι ἀναφοραί, ὧν ὅψεις εἶναι τὰ φαινόμενα, τὰ ἔξωτερικὰ ἀντικείμενα. Καὶ οὕτω μὲν ἔχουσιν οἱ νόμοι τῆς ἀνοργάνου φύσεως ἀλλ' οἱ νόμοι τῆς ἐνοργάνου εἶναι διάφοροι· διότι ἐκεῖνοι μὲν ἐμφαίνουσι τὴν ἀναφορὰν ἑξωτερικῶν φαινομένων πρὸς ἄλληλα οὗτοι δὲ δηλοῦσι τὴν σχέσιν τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας πρὸς τὰ ἔξωτερικὰ φαινόμενα. Ἡ παρατήρησις τῶν ὀργανικῶν ὄντων διεγείρει εἰς τὸν θεωρητικὸν λόγον ἐννοιάν τινα, ἧς ἄνευ τὰ ἀναπτυσσόμενα καταλείπονται ἀδιανόητα.

¹ 2, 160 ἐξ.

² Πρὸ τῆς εὕρεσεως τῆς συμφωνίας ταύτης κρατεῖ ἡ γνωστικὴ ὁρμὴ τοῦ λόγου, «τὸ ὀρμέμφυτον τοῦ λόγου».

³ Ὁ λόγος ἑξαίρει τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, «δι' ὧν τὰ ὄντα ἀποσπῶνται ἀπὸ τῆς γενικῆς συνεχείας τῆς ὑπάρξεως, ἀποχωρίζονται ἀπὸ ἄλλων καὶ εἶναι αὐτοτελεῆ». Οὕτω δὲ ἀνέρχεται εἰς εἶδη καὶ γένη καὶ τέλος εἰς τὸ «σύστημα τῶν ὄντων».

⁴ Ἡ παρατήρησις τοῦ λόγου διαφέρει τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, διότι αὕτη μὲν ἀπαριθμεῖ τὰς αἰσθητὰς ιδιότητας ἐκείνη δὲ ζητεῖ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἐνδοτάτην συνάφειαν αὐτῶν.

⁵ Οἱ νόμοι δὲν εἶναι ἀμέσως φανεροί, καθὰ αἱ αἰσθηταὶ ιδιότητες, ἀλλὰ λανθάνουσι καὶ πρέπει νὰ ἐξερευνηθῶσιν. Ἡ διερεύνησις τελεῖται διὰ τοῦ πειράματος, ὅπερ εἶναι σπουδαῖον καὶ ἰδιάζον ὄργανον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου.

Εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἔννοια τοῦ τέλους καὶ σκοποῦ θεωρουμένη κατὰ τρεῖς τρόπους· α) ὡς ἡ σκόπιμος σχέσις τῆς ὀργανικῆς πρὸς τὴν ἀνόργανον φύσιν, σχέσις τῶν ζώντων ὄντων πρὸς τοὺς ἔξωτερικοὺς ὄρους τῆς ζωῆς, οἷοι τὸ φῶς, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ εἴ τι ἄλλο· β) ὡς ἡ σκόπιμος δύναμις ἡ ποιοῦσα καὶ μορφοῦσα τὰ ὀργανικά, καθὰ ὁ μηχανικὸς τὰς μηχανὰς αὐτοῦ· γ) ὡς ὁ ἐν τοῖς ὀργανικοῖς ἐνυπάρχων σκοπὸς τῆς ζωῆς, ἡ ὀργανικὴ δηλονότι ἐνότης, ἡ λεγομένη ψυχὴ¹. Κατ' ἀκολουθίαν διαγινώσκει ὁ θεωρητικὸς λόγος τὰς ὀργανικὰς δυνάμεις καὶ ἰδιότητας, τουτέστι τὰς κυριωτάτας δυνάμεις τῆς ζωῆς² ἔχούσας πρὸς τὰ ὄργανα ὡς τὸ ἐσωτερικὸν πρὸς τὸ ἔξωτερικόν, μάλιστα δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν μανθάνει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνειδήσεως, ἧς αὐτὸς οὗτος κατέχει ὀρισμένην βαθμίδα καὶ ἐπαναλαμβάνει ὅλην τὴν προτέραν πορείαν. Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τῆς ζωῆς, τῆς ἐξετάσεως τῶν ζώντων ἀτόμων, ἀνέρχεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς συνειδήσεως, τὴν διακόσμησιν τῶν αὐτοσυνειδήτων προσώπων καὶ φθάνει εἰς ἑαυτόν· παρατηρεῖ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ βίον καὶ ἐπισκοπεῖ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν τῆς συνειδήσεως, ἦτοι τοὺς νόμους τῆς νοήσεως³ καὶ τοὺς νόμους τοὺς ψυχολογικοὺς⁴.

¹ Πᾶσα σκόπιμος ἐνέργεια τείνει εἰς τὴν πραγμάτωσιν ἐννοίας· ἡ ἔννοια, ἣτις πρέπει νὰ πραγματωθῇ, εἶναι τὸ πρῶτον, ἡ δ' ἔννοια ἡ πραγματωθεῖσα τὸ τελευταῖον· ἐκείνη εἶναι οἶονεὶ τὸ σχέδιον οἰκίας αὕτη δὲ ἡ κατὰ τὸ σχέδιον ἀνεγερθεῖσα οἰκία.

² Σύμφωναι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς εἶναι αἱ κύριαι μορφαὶ τῆς ζωικῆς ἐνεργείας, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ αὐτοκινησία καὶ ἡ αὐτοσυντηρησία ἐκάστου τε καὶ τοῦ γένους, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ ἐρεθιστικότης καὶ ἡ ἀναγέννησις (ἀναπαραγωγή τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους). Πρὸς τὰς δυνάμεις ἀντιστοιχοῦσι τὰ οἰκεῖα ὄργανα, τὸ τε νευρικὸν σύστημα καὶ τὸ μυϊκὸν καὶ τὰ σπλάγχνα.

³ Οἱ λεγόμενοι νόμοι τῆς νοήσεως εἶναι ὁ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς (διακρίσεως, ἀντιθέσεως, ἀντιφάσεως) καὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Οἱ νόμοι οὗτοι ἀντιστοιχοῦντες εἰς τοὺς θεμελιώδεις τοῦ διανοεῖσθαι τύπους εἶναι ἀπλῶς τυπικοὶ καὶ ἄμοιροι περιεχομένου, κενοὶ καὶ ἀφηρημένοι, ἄνευ πραγματικότητος καὶ ἀληθείας· τὸ πλῆθος δὲ αὐτῶν ἀντίκειται πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως.

⁴ Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου καλούμενοι ψυχολογικοὶ νόμοι ἀναφέρονται εἰς τὴν πρακτικὴν συνείδησιν καὶ ἐμφαίνουσιν ἐνθεν μὲν τὰ εἶδη τῆς βουλήσεως καὶ τὰς κατευθύνσεις τοῦ αὐτοσυνειδήτου προσώπου ἐνθεν δὲ τοὺς ὄρους τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Παρ' ἐκάστῳ δηλαδὴ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσι πολλὰ εἶδη βουλήσεως, ὡς ἐπιθυμίαι, κλίσεις, πάθη καὶ τὰ τοιαῦτα, ἅτινα λαμβάνονται ὡς βουλευτικαὶ δυνάμεις καὶ ἐμφιλοχωροῦσιν ἀθρόα ἐν τῷ πνεύματι. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων δυνάμεων ἐκπηγάζει ὀρισμένος ὅρος τῆς βουλήσεως καὶ

3. Ἐπὶ τέλος πειρᾶται ὁ θεωρητικὸς λόγος νὰ ἀνεύρη ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν καὶ νὰ ἀνακαλύψῃ νόμους κρατοῦντας ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ζητεῖ δηλαδὴ τὴν σχέσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ μέρους τοῦ αὐτοσυνειδήτου προσώπου, τὴν σχέσιν τοῦ νοητικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ φαινομένου τοῦ προσώπου, οἷον εἶναι τὸ φυσικὸν καὶ ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἐκείνου διαπλασθὲν σῶμα. Εὕρισκε δὲ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος σχέσιν οὐχὶ τόσο ἐν τῇ ἀστρολογίᾳ καὶ τῇ χειρομαντίᾳ¹ ὅσον ἐν τῇ φυσιολογικῇ² καὶ μάλιστα ἐν τῇ κρανιολογίᾳ³ καὶ φρενολογίᾳ⁴. Ἐνταῦθα δ' ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρεθῶσι νόμοι, διότι τὸ πλῆθος τῶν ἐμπειρικῶν γνωρισμάτων εἶναι μὲν μέγα ἀλλὰ καὶ πολυσήμαντον· τὸ σημεῖον δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ σημαίνον. Τὸ μόνον ἐξωτερικόν, ὅπερ ἐμφαίνει τὴν «ἀληθῆ οὐσίαν» τοῦ ἐσωτερικοῦ, εἶναι ἡ βούλησις καὶ ἡ πράξις.

4. Ἐξικομένη ἡ συνείδησις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἀναπτύξεως συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιστροφῆς· ὁ θεωρητικὸς λόγος καθίσταται πρακτικὸς, οὗ πρῶτον ἔργον εἶναι ἡ εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον ἐφαρμογὴ τῶν ὑποκειμενικῶν αὐτοῦ σκοπῶν, «ἡ πραγμάτωσις

τῆς πράξεως, ὁ χαρακτήρ τοῦ προσώπου. Ὁ χαρακτήρ δ' ἐκάστου δὲν εἶναι ὅλως αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος ἀλλ' ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν πολλῶν περιστάσεων, τῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου, τῆς θρησκείας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τῶν τοιούτων. Καὶ ἔχει πάλιν ὁ χαρακτήρ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς καταστάσεις τοῦ κόσμου μετατρέπων καὶ μεταβάλλων αὐτάς. Τὴν προσάλληλον σχέσιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτήρος δηλοῦσιν οἱ «ψυχολογικοὶ νόμοι», οὓς ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀναζητεῖ ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ. (2, 233 ἔξ.).

¹ Ἡ ἀστρολογία στηρίζεται ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν ἀστέρων καὶ τῶν τυχῶν τοῦ βίου, ἧτις εἶναι σχέσις ἐξωτερικοῦ πρὸς ἐξωτερικόν.

² Βεβαίως ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου δὲν εἶναι ἐκδήλωσις ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐξωτερικόν τοῦ χαρακτήρος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ αὐτοσυνειδησία δύναται νὰ κρατῇ καὶ κανονίξῃ τὸ ἐξωτερικόν, τὸ πρόσωπον δὲν εἶναι πάντοτε καθαρὸν κάτοπτρον τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἣν ἐνδέχεται οὐχὶ νὰ ἐκφράξῃ ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ συγκαλύπτῃ. Ὡστε ἔνεκα τῆς φύσεως τῆς αὐτοσυνειδησίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τεθῶσι νόμοι σταθερῶν σχέσεων τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου.

³ Ἰδὲ ἄνωτ. σ. 156.

⁴ Ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ κρανίον φαίνεται ὡς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπερ ἐξεπόνησεν ἑαυτῷ καὶ διέπλασε τὸ ἐσωτερικόν καὶ ἐν ᾧ ἐνοικεῖ τοῦτο ὡς ἤθεμον καὶ ἀκίνητον. Ἀλλὰ προφανῶς θὰ ἦτο ἄτοπος ὑπερβολὴ τὸ λέγειν «Σὺ (τὸ ἐσωτερικόν σου) εἶσαι τοιοῦτος, διότι τὸ ὄστούν σου εἶναι τοιοῦτον»· ὅπερ θὰ ἐσήμαινε «θεωρῶ τὸ ὄστούν ὡς τὴν οὐσίαν σου». (2, 264).

τῆς ἐλλόγου αὐτοσυνειδησίας δι' αὐτῆς»¹. Ἡ αὐτοσυνείδητος ἀτομικότης ἀποβάλλει τὴν «καθαρὰν ἐνότητα», καθ' ἣν τὸ ἄτομον συναισθάνεται ἑαυτὸ ὡς μέλος τοῦ ὅλου². Ἀποβαλοῦσα δὲ τὴν εὐτυχῆ κατάστασιν τῆς ἐνότητος ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ὑπολαμβάνουσα ὅτι ὑπερέχει αὐτοῦ ζητεῖ νὰ πληρώσῃ τὰς ἰδίας εὐαρεστήσεις. Θέλει νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν τὸν κόσμον, νὰ ἀποτυπώσῃ ἑαυτὴν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἄλλων καὶ νὰ δοκιμάσῃ ἀπόλαυσιν· τοῦτο δὲ οὐχὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ γνώσεως, τῶν ἡθῶν καὶ νόμων (ἅτινα καταλείπει ὀπισθεν ὡς σκιάν) ἀλλὰ διὰ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς καὶ ἐπιθυμίας³. Ἀλλὰ πρὸς τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας καὶ ἀπόλαυσιν τῆς ἡδονῆς ἀντιτάσσεται ἡ σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος πραγματικότητα, ἡ σταθερὰ συνάφεια τῶν ὄντων, ἡ «ἀνάγκη» ἢ προσπίπτουσα ὡς «εἰμαρμένη». Τὸ ἄτομον ἐν τῇ μονώσει, ἣν ἐπεδίωξεν, ὑφίσταται ἤδη «τὴν σκληρότητα τῆς ἐρημίας»· ἀντὶ τῆς θεωρίας καὶ ἐπιστήμης προετίμησε νὰ διφθῆ εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀντ' αὐτῆς εὗρισκει τὸν θάνατον (θάνατον ἑαυτοῦ ὡς μερικοῦ).

5. Ἐπιζῶσα ἡ αὐτοσυνειδησία εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ λαμβάνουσα πείραν τοῦ κόσμου θέλει νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίθεσιν καὶ νὰ ἐνωθῆ πρὸς τὸν κόσμον ἐν ἀνωτέρῳ τινὶ μορφῇ ἄλλῃ παρὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἡδονῆς. Θέλει ἤδη νὰ μὴ ὑποτάττηται εἰς τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀλλὰ νὰ μορφοῖ αὐτήν, νὰ ὁυθμίξῃ τὸν κόσμον· τὸ ἐντεῦθεν ἀποβλέπει οὐχὶ εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ἀλλ' εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ κόσμου. Ἡ τοιαύτη βούλησις εἶναι μὲν μερικὴ καὶ προσωπικὴ ἀλλ' ὡς σκοποῦσα τὴν τάξιν τοῦ κόσμου εἶναι νόμος, «νόμος τῆς καρδίας», ὅστις θέλει νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ τῶν πραγμάτων⁴. Ἐνταῦθα πάλιν ἀνακύπτει ἀντίθεσις, ἀντίθεσις τοῦ νόμου τῆς καρδίας καὶ τοῦ νόμου τῆς πραγματικότητος· ἐνθεν μὲν ἡ καρδία θέλει νὰ πραγματώσῃ

¹ 2, 271 ἐξ.

² Ἡ ἐνότης αὕτη, καθ' ἣν ἐ γ ὡ σημαίνει ἡ μ ε ι ς καὶ πάλιν ἡ μ ε ι ς σημαίνει ἐ γ ὡ, ἀποτελεῖ «τὸ κράτος τῆς ἠθικότητος» καὶ ἐμφαίνεται ἐν τῇ ζωῇ ἐλευθέρου λαοῦ, οὗ οὐσία εἶναι ἡ ἠθικότης. Ἐνταῦθα ἕκαστος ἐργαζόμενος πρὸς θεραπείαν τῶν ἑαυτοῦ ἐνδειῶν ἐργάζεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἅμα καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων, πρὸς ἔφικσιν δὲ τῶν ἰδίων σκοπῶν χεῖρε τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων· ζῆ καὶ κινεῖται κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὰ ἡθῆ τοῦ ἑαυτοῦ λαοῦ. Καὶ ὅμως ταῦτα τὰ καθολικὰ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἔκφρασις τῆς μερικῆς ἀτομικότητος, διότι νόμοι καὶ ἡθῆ ἐξαγγέλλουσιν ὅ τι ἕκαστος εἶναι καὶ πράττει· τὸ ἄτομον ἀναγνωρίζει ἐν τούτοις ἑαυτό. Οὕτως ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἐλευθέρου λαοῦ πραγματοποιεῖται ὁ λόγος.

³ 2, 279 ἐξ.

⁴ 2, 283 ἐξ.

ἐν τῷ κόσμῳ τοὺς ἰδίους αὐτῆς σκοποὺς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνθεν δὲ ἡ πραγματικότητα προσπίπτει ὡς βιαία τῶν ὄντων διάταξις καὶ τυραννικὴ τῶν ἀνθρώπων κατάθλιψις. Ἐὰν ὁ νόμος τῆς καρδίας ἐπικρατήσῃ καὶ ἐφαρμοσθῇ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ πρὸς τὰ πράγματα ἀντίθεσις αὐτοῦ ἀφανισθῇ, ἀποβάλλει τὸν χαρακτήρα τῆς προσωπικῆς βουλήσεως καὶ γίνεται γενικὴ δύναμις, δὲν εἶναι πλέον νόμος τῆς καρδίας. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου ἐκείνου εἶναι ἄρσις τῆς ἰδίας βουλήσεως, ἢ πραγμάτωσις τοῦ νόμου εἶναι ἅμα καὶ ἀφανισμὸς αὐτοῦ. Οὕτως ἡ αὐτοσυνειδησία λαμβάνει πείραν τῆς ἐν ἑαυτῇ ἐνυπαρχούσης ἀντιφάσεως, καθ' ἣν ἔχει τὸν νόμον τῆς καρδίας (τὴν ἰδίαν βούλησιν) καὶ ἅμα διὰ τῆς πραγματώσεως αὐτοῦ καταστρέφει τὴν ἰδίαν βούλησιν, τὴν ἑαυτῆς οὐσίαν. Ἐπειτα δέ, ἡ συνείδησις προβάλλουσα τὸν νόμον τῆς καρδίας προσκρούει εἰς ἄλλας συνειδήσεις θελούσας ὡσαύτως νὰ ἐφαρμόσωσι τὸν νόμον τῆς ἰδίας αὐτῶν καρδίας¹.

6. Ὄταν ἡ αὐτοσυνειδησία λάβῃ πείραν τοῦ κόσμου καὶ συνίδη τὰ ἐλαττώματα τοῦ νόμου τῆς καρδίας, ἡ συνείδησις τείνει εἰς νέαν μορφήν, ἣτις εἶναι συμφωνία τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ νέα αὕτη μορφή, καθ' ἣν ἡ ἀτομικότης ὡς διάστροφος ἀναιρεῖται καὶ ἡ συνείδησις ὡς οὐσία (οὐχὶ μερικότης) εὕρισκει ἑαυτὴν ἐν τῷ νόμῳ, ἐν τῷ καθ' αὐτὸ ἀληθεῖ καὶ ἀγαθῷ, εἶναι ἡ ἀρετή². Ἡ ἐνάρετος συνείδησις κατακρίνει τὴν φίλαυτον ἐπιδίωξιν τοῦ συμφέροντος, τὴν «πορείαν τοῦ κόσμου», καὶ πιστεύουσα εἰς τὸ ἀγαθὸν κηρύττει κατ' ἐκείνης ἀγῶνα ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν, οὐ τὴν ἐπικράτησιν θέλει, δὲν εἶναί τι συγκεκριμένον καὶ πραγματικὸν ἀλλ' ἀφηρημένον καὶ κενόν. Ἐπειτα δὲ ἡ προκειμένη συνείδησις τὰ πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ ἀγαθοῦ πρόσφορα μέσα, οἷα εἶναι αἱ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις καὶ δεξιότητες, φυλάττει ἀχρησιμοποίητα, ἐνῶ τοῦναντίον ἢ τοῦ κόσμου κακία κινεῖ αἰεὶ καὶ ἀσκεῖ ἀνεנדότως τὰ οἰκεῖα ὄργανα. Φαντάζεται δηλαδὴ ἐκείνη ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ ἀλλὰ μόνον ἐν ἑαυτῇ, πρὸς τὴν ἔξω δὲ κακίαν δὲν χρησιμοποιεῖ ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιδεικνύει τὰ ὄπλα πρὸς τὰ σύντονα τῆς κακίας ἔργα ἀντιτάττει κενοὺς λόγους καὶ ἀνωφελεῖς ῥητο-

¹ «Ἡ συνείδησις, ἣτις θέτει τὸν νόμον τῆς ἑαυτῆς καρδίας, ὑφίσταται τὴν ἀντίστασιν ἄλλων, διότι ἀντίκειται πρὸς τοὺς ὡσαύτως μερικοὺς νόμους τῆς καρδίας αὐτῶν. Καὶ οὗτοι ἀνηιστάμενοι θέτουν καὶ ἐφαρμόζουσιν ἕκαστος τὸν ἑαυτοῦ νόμον». (2, 291).

² 2, 292 ἐξ.

ρείας¹. Οὐδὲν δὲ παράδοξον ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρετὴ ἡττᾶται², ὅτι ἡ τοῦ κόσμου πορεία νικᾷ, «νικᾷ οὐχί τι πραγματικὸν ἀλλὰ τὰ πλάσματα ἀνυπάρκτων διακρίσεων, τοὺς στομφώδεις λόγους περὶ τοῦ βελτίστου εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, λόγους περὶ τῆς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐθελουσιᾶς καὶ περὶ τῆς καταχρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων προτερημάτων»³.

7. Καὶ ἡ ἐνάρετος ὁμῶς συνείδησις λαμβάνει πείραν τοῦ κόσμου· μανθάνει ὅτι ἡ ἀρετὴ αὐτῆς εἶναι κενὴ καὶ ἥκιστα πραγματικὴ⁴, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ καθ' αὐτὸ, τοῦ δυνάμει ὑπάρχοντος καὶ μὴ πραγματωθέντος εἰσέτι ἀγαθοῦ, εἶναι «κενὸς ἐπενδύτης» ἄξιος νὰ ἀπορριφθῇ· μανθάνει προσέτι ὅτι ἡ τοῦ κόσμου πορεία δὲν εἶναι ὅσον ἐφαίνετο κακὴ καὶ ὅτι οἱ ἰδιωφελεῖς σκοποὶ τῶν πολλῶν ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὠφελουσι μᾶλλον ἢ οἱ κενοὶ περὶ ἀρετῆς λόγοι. Οὕτω κτᾶται ἡ συνείδησις βεβαιότητα περὶ ἑαυτῆς, ὅτι εἶναι ἀτομικὴ καὶ πρακτικὴ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔχει νὰ ποιήσῃ ἢ νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἐνεργὸν ζωὴν. Ἐν τῷ πράττειν ἔχει τὸ ἄτομον εὖεστὸν καὶ συναισιθάνεται εὐαρέστησιν, καθὰ ὁ ἰχθύς ἐν τῷ ὕδατι καὶ ἕκαστον ἐν γένει ζῷον ἐν τῷ οἰκείῳ στοιχείῳ⁵. Διὰ τῆς πράξεως καὶ δράσεως ἀναπτύσσει τὸ ἄτομον τὰς δεξιότητάς αὐτοῦ καὶ τὰ προτερήματα, μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα «εἶναι» καὶ μανθάνει τί εἶναι⁶. Ὑπὸ τῶν περιστάσεων παρορμώμενον ἄρχεται τοῦ πράττειν, ἀσκεῖ τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις καὶ καταλήγει εἰς τὸ ἔργον, δι' οὗ ἐξαγγέλλει ἑαυτὸ τοῖς ἄλλοις καὶ μανθάνει αὐτὸ τί εἶναι. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἡ συνείδησις λαμβάνει πείραν τῆς ἀπάτης· ἐνῶ λέγει ὅτι φροντίζει περὶ μόνου τοῦ πράγματος, φροντίζει μᾶλλον περὶ ἑαυτῆς (περὶ τοῦ ἰδίου προσώπου καὶ τοῦ συμφέροντος)· ἡ λεγομένη τιμιότης ἀποδεικνύεται ὡς περιορισμὸς ἐν ἀγαθαῖς προθέσεσι. Τὸ ἀπόλυτον πρᾶγμα, τὴν ἠθικότητα, «τὴν ἠθικὴν οὐσίαν» καθορίζει ὁ «νομοθετῶν

¹ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος συνείδησις δὲν μάχεται κατὰ τῆς κακίας τοῦ κόσμου ἀλλ' ἀποσύρεται ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀπομακρυνομένη διαμένει ἄπρακτος καὶ ἄγονος.

² «Ἡ ἀρετὴ ἡττᾶται, διότι σκοπὸς αὐτῆς εἶναι τὸ ἀφηρημένον καὶ μὴ πραγματικὸν καὶ διότι πρὸς τὸν κόσμον ἀντιτάττει κενὰς διακρίσεις».

³ 2, 299.

⁴ Ὁ Ἐγελος ἐντόνως ἐξαίρει τὴν διαφορὰν τῆς κενῆς καὶ ἀφηρημένης ἀρετῆς ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ἀρετῆς, οἷαν μάλιστα βλέπομεν παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει.

⁵ Τὸν κόσμον τῶν συνειδητῶν καὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν πράξει εὐρισκάντων εὐαρέστησιν ἀτόμων ὀνομάζει ὁ φιλόσοφος «τὸ κράτος τῶν πνευματικῶν ζώων» (das geistige Tierreich). (2, 303 ἐξ.).

⁶ «Τὸ ἄτομον δὲν γινώσκει πρότερον τί εἶναι, πρὶν ἔλθῃ διὰ τοῦ πράττειν εἰς τὴν ἐνέργειαν».

λόγος», ὅστις ὡς ὑγιῆς λόγος γινώσκει ἀμέσως τὶ εἶναι ὀρθὸν καὶ ἀληθές. Οἱ γενικοὶ ὅμως νόμοι, οὓς παρέχει, δὲν ἐξαρκοῦσιν εἰς τὰς ἐπὶ μέρος περιπτώσεις, διότι εἶναι τυπικαὶ προσταγαὶ ἄνευ περιεχομένου. Ὑπὸ τῆς νέας ταύτης ἐμπειρίας ἀναγκάζεται ἡ συνείδησις νὰ ἀποστῇ τῆς ὑποκειμενικότητος, νὰ ὑποβάλλῃ τὸν ἀτομικὸν αὐτῆς λόγον εἰς τὸν καθολικόν· ὁ λόγος γίνεται «πνεῦμα».

Ἐνωτέραν βαθμίδα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς συνειδήσεως καὶ συνένωσιν ἀμφοτέρων ἀποτελεῖ τὸ κυρίως πνεῦμα¹, οὗ τὰς μορφὰς διερευνᾷ ἡ ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ ψυχολογία.

Γ) ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

20. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ

1. Ἐνῶ ἡ μὲν ψυχὴ ἐνεργοῦσα παράγει σῶμα ἡ δὲ συνείδησις λαμβάνει γνῶσιν, τὸ πνεῦμα καὶ δὴ τὸ θεωρητικὸν ἀμφοτέρας τὰς ἐνεργείας συνάπτον παράγει γνῶσιν, κατανοεῖ ὅτι ποιεῖ καὶ δημιουργεῖ· ἔχει ἄρα ὑποκείμενα τὰ ἴδια αὐτοῦ προϊόντα. Ἐνταῦθα κεῖται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ὑπὲρ τὴν συνείδησιν. Ἡ συνείδησις δηλαδὴ γινώσκει μὲν ὅτι κρατεῖ τῆς πραγματικότητος καὶ πέποιθεν ὅτι οἱ νόμοι τοῦ νοεῖν ἰσχύουσι καὶ ἐπὶ τοῦ εἶναι ἀλλὰ πάντως θεωρεῖ τὸν κόσμον ὡς τι ἐξωτερικὸν καὶ διάφορον (ἕτερον) περιστέλλον καὶ περιορίζον αὐτήν. Τὸ πνεῦμα δ' ὅμως ἀποφαίνει ἑαυτὸ ὡς τὴν ἄπειρον δύναμιν, ἣτις δεσπόζει πάσης πραγματικότητος ὅποτε τὰ ἐξωθεν λαμβανόμενα καθορίζει καὶ θέτει αὐτὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀναγεννᾷ καὶ ἀναδημιουργεῖ τὴν φύσιν. Τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα ἢ ἡ νοοῦσα ἀρχὴ (Intelligenz) πρόπει ὡς δημιουργικὴ γνῶσις νὰ ἀναπτυχθῇ² καὶ ἀναπτυσσομένη ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀτελοῦς καὶ ἀδιορίστου καταστάσεως, καθ' ἣν ἔχει ὁμοίως τῇ ψυχῇ καὶ τῇ συνειδήσει ἄπειρον καὶ ποικίλον περιεχόμενον ἐν τῇ μορφῇ τοῦ συναισθήματος³. Ἡ πρώτη ἐνέργεια τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ κατεύθυνσις καὶ προσήλωσις τοῦ πνεύματος εἰς ὠρισμένον ἀντικείμενον, ἣτις προσή-

¹ 2, 385 ἐξ. 6, 257 ἐξ. 10, 298.

² 6, 260 ἐξ. 10, 307 ἐξ.

³ Ἡ ἀρχῆθεν κατάστασις τοῦ πνεύματος εἶναι πλήρης συναισθηματικῶν περιεχομένου οὐδὲ πρόπει νὰ παρεικάζηται — ὡς γίνεται ὑπὸ τῶν αἰσθησιοκρατικῶν — πρὸς κενὸν πῖνακα ἢ ἄγραφον χάρτην. Τὸ πνεῦμα εἶναι πλήρες περιεχομένου, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τῶν προηγουμένων τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδων.

λωσις εἶναι ἡ προσοχή, προϋποθέτουσα βούλησιν καὶ διαφέρον. Ἐκ δὲ τῆς προσοχῆς προέρχονται διὰ τῶν (ἑσωτερικῶν καὶ ἑξωτερικῶν) αἰσθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων αἱ ἐποπτεῖαι¹. Ἡ ἀληθινὴ ἐποπτεία εἶναι ἡ ἐμβάθυνσις τοῦ πνεύματος εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἐμπεφορημένη πνεύματος, εἶναι πνευματικὴ². Ὑπάρχει δὲ ἡ ἐποπτεία ἀρχὴ καὶ ἀφορμὴ τῆς γνώσεως, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χαρακτηρισθεῖσα ὡς θαυμασμός, καὶ οὐχὶ αὐτὴ ἡ γνῶσις. Τὴν γνῶσιν θὰ συμπληρώσῃ καὶ τελειώσῃ ὁ καταληπτικὸς λόγος διὰ τῆς καθαρᾶς νόησεως. Καὶ ἤδη εἰς τὴν ἐποπτείαν ἐπακολουθεῖ ὡς δευτέρα βαθμὶς τοῦ πνεύματος ἡ παράστασις³, ἣτις διέρχεται καὶ αὐτὴ σειρὰν βαθμιαίων ἀναπτύξεων ὑπὸ τῆς συνήθους ψυχολογίας ἐκλαμβανομένων οὐχὶ ὡς βαθμίδων ἀλλ' ὡς ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς παραστάσεως ἀπαλλάττει τὴν ἐποπτείαν τῶν ἑξωτερικῶν ὄρων, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. πρὸς οὓς εἶναι συνδεδεμένον τὸ ἀντικείμενον, καὶ ποιεῖ αὐτὸ ἑσωτερικόν. Ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ ἡ παριστῶσα νόησις ἔχει τὴν ἐποπτείαν ὡς παροῦσαν καὶ διατηρεῖ τὸ ἐποπτευθὲν ἀντικείμενον ὡς εἰκόνα. Ὁμοιάζει τρόπον τινὰ πρὸς «σκοτεινὴν σήραγγα», ἐν ἣ πάντοτε εἰκόνες εὐρίσκονται, πλὴν ὅτι ἡ νόησις εἶναι ἅμα δύναμις κυρία τοῦ ἑαυτῆς περιεχομένου ἀναπλάττουσα τὰς εἰκόνας καὶ ἀναπαριστῶσα ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ χρόνου τὰ ἀπώτατα ἀντικείμενα⁴. Οὐ μόνον δὲ παράγει ἀλλὰ καὶ γινώσκει τὸ παραγόμενον ποιοῦσα αὐτὸ συνειδητὸν ἀντικείμενον· καὶ οὐ μόνον παράγει καὶ δημιουργεῖ ἀλλὰ καὶ ἀναπαράγει καὶ ἀναδημιουργεῖ τὴν εἰκόνα· οὕτως ἐνθυμεῖται τοῦ ἀντικειμένου καὶ κατέχει αὐτὸ ἐν μορφῇ εἰκόνης ὡς ἴδιον κτῆμα. Ὅσα δὲ συχνότερα εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις τῶν ἐποπτειῶν, τόσῳ εὐκολώτερον ἀναγεννῶνται αἱ εἰκόνες καὶ προχειρότερον δύναται ἡ νόησις νὰ ἀνα-

¹ 6, 207. 10, 314 ἐξ.

² Διάφοροι εἶναι αἱ ἀτελεῖς καὶ ἄμοιροι πνεύματος ἐποπτεῖαι, αἵτινες στοχάζονται λεπτομερειῶν καὶ συμβεβηκότων μόνον καὶ οὐχὶ τῆς ὁλότητος καὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων.

³ Κατὰ τὴν ἐποπτείαν τὸ πνεῦμα εἶναι βεβυθισμένον εἰς τὴν ἑξωτερικὴν ὕλην, εἶναι ἐν μετ' αὐτῆς καὶ οὐδὲν ἄλλο ἔχει περιεχόμενον παρὰ τὸ τοῦ ἐποπτευομένου ἀντικειμένου· εἶναι ἄρα οὐχὶ ἐλεύθερον. Ὑστερον ὁμως θέτει τὸ πνεῦμα τὴν ἐποπτείαν ὡς ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα, διήκει δι' αὐτῆς, ποιεῖ ταύτην ἑσωτερικόν τι, εἶναι παρὸν ἐν αὐτῇ καὶ ἐπομένως ἐλεύθερον. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ πνεῦμα ἀνέρχεται εἰς τὴν βαθμίδα τῆς παραστάσεως. Τὸ παριστῶν πνεῦμα ἔχει τὴν ἐποπτείαν· αὐτὴ δὲν ἀφανίζεται ἀλλ' ἀναιρεῖται ἐν ἐκείνῳ. (10, 328.)

⁴ 10, 332.

παράγη κατὰ βούλησιν καὶ ἀναπαριστᾷ τὰ ἴδια κτήματα, τουτέστι νὰ ἀναμνησκηται¹. Καὶ ἡ μὲν ἀνάμνησις εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς παραστάσεως. Δευτέρα δὲ βαθμὶς εἶναι ἡ φαντασία, ἣτις ἐμφανίζεται εὐθύς ὡς ἐκουσία ἢ ἀκουσία ἀνάπλασις καὶ εἶτα ὡς συνειρμός. Ἡ νόησις δηλαδὴ ἀναπλάττει τὰς οἰκείας εἰκόνας καὶ ὅλως κυρία αὐτῶν οὖσα συνδέει ἀναφέρει εἰς ἀλλήλας, συνείρει καὶ συνάπτει τὰς παραστάσεις². Διὰ τῆς συνειρμικῆς φαντασίας δημιουργοῦνται νέα παραστάσεις, αἵτινες δὲν ἔχουσι μὲν ἀντιστοιχοῦς ἐποπτείας ἀλλὰ τείνουσιν εἰς τὸ νὰ ἐκδηλωθῶσι καὶ τρόπον τινὰ αἰσθητοποιηθῶσι. Τὸ τοιοῦτο γίνεται διὰ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Πλὴν τῆς ἀναπλαστικῆς ἄρα καὶ τῆς συνειρμικῆς ὑπάρχει καὶ ἡ δημιουργικὴ φαντασία. Ἡ τε ἀνάμνησις καὶ ἡ ἀναπλαστικὴ καὶ ἡ συνειρμικὴ φαντασία ἢ τὰς εἰκόνας πρὸς ἄλλας ἀναφέρουσα καὶ παραβάλλουσα ποιοῦσι τὰς γενικὰς ἢ ἀφηρημένας παραστάσεις, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἐμφαίνουσι παρὰ κοινὰ γνωρίσματα³.

2. Ἀπὸ τῶν ἀφηρημένων παραστάσεων πρέπει ἰσχυρῶς νὰ διαστέλλωνται αἱ ἀληθῶς γενικαὶ παραστάσεις αἱ μερικεύουσαι καὶ πραγματοῦσαι ἐαυτάς· αἱ τελευταῖαι αὗται εἶναι οὐχὶ ἀφηρημέναι παραστάσεις ἀλλ' ἐννοιαὶ ἢ ἰδέαι, αἵτινες ὡς παραστάσεις γεννῶνται οὐχὶ διὰ τῆς ἀναπλαστικῆς καὶ συνειρμικῆς ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀφηρημέναι καὶ αἱ ἀληθῶς γενικαὶ παραστάσεις πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐκδηλωθῶσι καὶ οἶονεὶ αἰσθητοποιηθῶσι, διότι τὰ προϊόντα τῆς νοήσεως ἐπάναγκες νὰ εἶναι καὶ ἀντικείμενα αὐτῆς. Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα λείπουσι τὰ ἐποπτευόμενα ἀντικείμενα, δημι-

¹ Προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελοσ ὅτι ὅσῳ τις μᾶλλον εἶναι πεπαιδευμένος, τοσοῦτῳ πλεῖον ζῆ ἐν ἀναμνήσεσι καὶ οὐχὶ ἐν ἐποπτεῖαις· ὁ τοιοῦτος δυσκόλως βλέπει πρᾶγμα ὅλως νέον, διότι τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον εἶναι ἤδη αὐτῷ γνώριμον. Ἐκ τοῦ ἐναντίου οἱ παῖδες καὶ οἱ ἀπαιδευτοὶ λαοὶ διάγουσιν ἐν ἐποπτεῖαις καὶ χάσκουσι πρὸς αἰεὶ νέα. (10, 334).

² Περὶ ὀλίγου ποιεῖται ὁ φιλόσοφος τοὺς λεγομένους «νόμους τῶν συνειρμῶν τῶν ἰδεῶν» παρατηρῶν πρῶτον ὅτι τὰ συνειρόμενα εἶναι οὐχὶ ἰδέαι ἀλλ' εἰκόνας καὶ παραστάσεις καὶ δεύτερον ὅτι τὰ εἶδη τῆς ἀναφορᾶς οὐδ' ἀμῶς εἶναι νόμοι ἀλλ' ὑποκειμενικοὶ σύνδεσμοι τῆς νοήσεως, ἥτοι αὐθαίρετα καὶ τυχαῖα ἔργα ἐκάστου· μαρτύριον δὲ προσάγει πλὴν ἄλλων καὶ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος συνάπτει τὰς παραστάσεις κατ' ἴδιον τρόπον ἀναλόγως τῆς θυμικῆς διαθέσεως καὶ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως, καθὰ γίνεται φανερόν ἐν ταῖς εὐτραπέλαις καὶ τοῖς λογοπαιγνίοις. (10, 335 ἐξ.).

³ Αἱ ἀφηρημέναι παραστάσεις ὀνομάζονται συνήθως ἐννοιαί. Διὰ τούτων ὅμως δὲν φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ὁ δὲ κατ' αἰσθησὶν ἄνθρωπος ἀντεχόμενος τοῦ συγκεκριμένου δικαίως ἀπορρίπτει τὴν κενὴν σχολικὴν σοφίαν. (10, 340).

ουργεῖ ἀντ' αὐτῶν σημεῖα ἢ παραγωγικὴ τῆς νοήσεως ἐνέργεια, ἣτις διὰ τοῦτο ὀνομάζεται «σημειοῦσα ἢ σημειωτικὴ φαντασία» (zeichnend machende Phantasie)¹. Τοιαῦτα σημεῖα κατὰ βαθμολογικὴν σειρὰν εἶναι² τὸ σύμβολον³ καὶ ἡ ἀλληγορία⁴, παντοῖα καὶ ἤκιστα πρὸς τὴν παράστασιν ὅμοια πράγματα, οἷον τὸ ἐθνόσημον, ἡ σημαία καὶ τὰ τοιαῦτα, τέλος δὲ μάλιστα ὁ ἦχος καὶ ἡ λέξις, ἡ γλῶσσα καὶ ὁ λόγος⁵. Αἱ λέξεις λοιπὸν καὶ τὰ ὀνόματα εἶναι τῇ νοήσει ὡς ἐποπτεῖται καὶ ἀντικείμενα, ἅτινα ἐπανέρχονται διὰ τῆς μνήμης. Αὕτη δ' ἔχει σχέσιν οὐχὶ τόσον πρὸς τὰς λέξεις ὅσον πρὸς τὰς ἐννοίας καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀορήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὴν νόησιν⁶. Αἱ λέξεις, πλήρεις ἐννοιῶν καταστάσαι, εἶναι ἀφευκτοὶ καὶ ἀναγκαῖαι εἰς τὴν διανόησιν⁷. Διὰ τῶν λέξεων νοοῦμεν καὶ ἐξαγγέλλομεν τὰ ἡμέτερα νοήματα⁸.

β. Ὑπὲρ τὴν ἐποπτεῖαν καὶ τὴν παράστασιν ἔρχεται ὡς τρίτη βαθμὶς τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος ἡ νόησις (τὸ νοεῖν), καθ' ἣν ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ παράστασις ἀναιροῦνται, ἐπιτυγχάνεται ἐνότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ νόησις γινώσκει ἑαυτὴν ὡς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος. Τὸ πνεῦμα δηλαδὴ γινώσκει ὅτι ὅ τι νοεῖται ὑπάρχει καὶ ὅτι ὅ τι ὑπάρχει μόνον κατὰ τοσοῦτο ὑπάρχει καθ' ὅσον

¹ 10, 342.

² 10, 343 ἐξ.

³ Τὸ σύμβολον εἶναι δεδομένον ἀντικείμενον, εἰς ὃ προσνέμεται ὑπὸ τῆς νοήσεως ἀντὶ τῆς οἰκείας καὶ συνήθους σημασίας ἰδίᾳ τις ἐννοία. Οὕτω πως ἐλήφθη ὡς σύμβολον τῆς ἰσχύος ὁ ἀετὸς ἕνεκα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

⁴ Ἡ ἀλληγορία εἶναι ἔκφρασις γενικῆς παραστάσεως δι' ἀντικειμένου, εἰς ὃ ἡ νόησις ὑποβάλλει ἰδίαν σημασίαν μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό. Γυναικεῖα φέρ' εἰπεῖν μορφή μετ' ἀναδέσμης πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ξίφους ἐν τῇ χειρὶ εἰκονίζει τὴν δικαιοσύνην. Ἐνταῦθα ἡ ὁμοιότης σημασίας καὶ πράγματος λανθάνει καὶ ὑποφαίνεται ἀσθενέστερον ἢ ἐν τῷ συμβόλῳ.

⁵ Ἐπειδὴ ὁ ἦχος καὶ ἡ λέξις εἶναι τι πρόσκαιρον καὶ παροδικόν, ἐξεῦρεν ἡ νόησις τὴν γραφὴν ὡς σημεῖον αὐτῶν, ἅτινα πάλιν εἶναι σημεῖα τῶν παραστάσεων. Ὅθεν ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι σημεῖον τῶν σημείων. (10, 347 ἐξ.).

⁶ Ἡ μνήμη ὑπάρχει ὡς βαθμὶς ἀνωτέρα τῆς φαντασίας καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ καταβιβάζηται εἰς αὐτήν· ὅπερ συμβαίνει, ὅταν τὰ ὀνόματα μεταβάλλονται εἰς εἰκόνας κατὰ τὴν μνημονικὴν τέχνην. (10, 353 ἐξ.).

⁷ Τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ νοῆ ἄνευ λέξεων, ὅπως ποτὲ ἐπεχείρησεν ὁ Mesmer, ἀποτελεῖ ἀτοπίαν, ἣτις παρ' ὀλίγον ὠδήγησε τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν εἰς παραφροσύνην. (10, 355).

⁸ Ὅτι τις ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ, τοῦτο δὲν ἐνόησεν ἀκριβῶς ἀλλ' ἔχει ἀσαφὲς καὶ σκοτεινόν. Εἰ καὶ συνήθως νομίζεται, ὅτι τὸ μὴ ἐκφραζόμενον εἶναι τὸ κάλλιστον, ὅμως ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος· διότι τὸ μὴ ἐκφραζόμενον εἶναι κατ' ἀλήθειαν μόνον τὸ θολερὸν καὶ ἀσαφές. (10, 355).

είναι νόημα¹. Ἐν μὲν τῇ Λογικῇ ἡ νόησις ἐξητάσθη ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ οἰκείῳ στοιχείῳ τῷ ἄνευ ἀντιθέσεως, ἐν δὲ τῇ Φαινομενολογίᾳ ἐθεωρήθη ὡς βαθμὶς τῆς συνειδήσεως· νῦν δ' ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἀλήθεια τῆς ἀντιθέσεως τῆς καθορισθείσης ἐν τῷ πνεύματι².

4. Ἡ νοοῦσα γνῶσις τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος εἶναι κατὰ πρῶτον τυπικὴ καὶ ὡς τυπικὸς νοῦς (διάνοια, Verstand) ἐξεργάζεται τὰς ἀνακαλουμένας παραστάσεις καὶ ποιεῖ γένη καὶ εἶδη, νόμους καὶ δυνάμεις καὶ τὰ τοιαῦτα, ἧτοι κατηγορίας, ὑποθέτουσα ὅτι ἡ ὕλη ἔχει τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς ἐν τοῖς τύποις (ταῖς μορφαῖς) τῆς νοήσεως. Ὁ νοῦς λοιπὸν ποιεῖται ἀφαιρέσεις καὶ σχηματίζει τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας, διακρίνει τὰς οὐσιώδεις ἀπὸ τῶν τυχαίων ἰδιοτήτων καὶ ὡς ὑγιῆς ἀνθρώπινος νοῦς κλίνει εἰς τὸ οὐσιώδες³. Ἡ δευτέρα βαθμὶς τῆς καθαρᾶς νοήσεως εἶναι ἡ κρίσις. Τὸ πνεῦμα δηλαδή, ὅπερ ὡς νοῦς ἀπέσπασε τοὺς ἐν τῇ συγκεκριμένῃ μερικότητι τοῦ ἀντικειμένου ἀμέσως συνηνωμένους ἀφηρημένους διορισμοὺς καὶ ἀπεχώρισεν ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου, προβαίνει ἤδη εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ τὸ ἀντικείμενον εἰς τοὺς γενικοὺς τούτους διορισμοὺς τῆς νοήσεως, εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ ἐκεῖνο ὡς σχέσιν καὶ ἀντικειμενικὴν ἀλληλουχίαν, ὡς ὀλότητα. Ἡ τοιαύτη τοῦ πνεύματος ἐνέργεια ὀνομάζεται μὲν συνήθως κατανόησις ἀλλ' ὀνομάζεται πλημμελῶς· διότι ἐνταῦθα τὸ ἀντικείμενον ἐκλαμβάνεται εἰσέτι ὡς δεδομένον, ὡς τι ἐξ ἑτέρου ἠρτημένον. Ἐν τῇ προκειμένῃ βαθμίδι τῆς νοητικῆς ἐνεργείας διέπει τὰ ὄντα ἡ ἀνάγκη μὴ δηλοῦσα τῶν πραγμάτων τὴν ἀληθῆ συνάρειαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα⁴.

5. Μόνον ἐν τῇ τρίτῃ βαθμίδι τῆς καθαρᾶς νοήσεως, τῷ συλλογιζομένῳ νῷ, τῷ τυπικῷ λόγῳ, ὁ νοῦς καθορίζει ἐξ ἑαυτοῦ τὸ περιεχόμενον⁵. Ἐνταῦθα γινώσκεται ἡ ἐννοια ὡς τοιαύτη καὶ συντελεῖται ἡ κυρίως κατανόησις. Γινώσκεται δηλαδή τὸ γενικὸν ὡς μερικεῦον ἑαυτὸ

¹ «Νοεῖ τὸ πνεῦμα» σημαίνει ὅτι ἔχει νοήματα, ταῦτα δὲ εἶναι περιεχόμενον ἐκείνου καὶ ἀντικείμενον. (10, 359.)

² 10, 361.

³ Ἐνθ. ἄνωτ.

⁴ 10, 362 ἐξ.

⁵ Ὁ Ἐγγελοῦς ἐπαινεῖ τὸν Κάντιον ὅτι πρῶτος αὐτὸς σαφῶς διέκρινεν ἀπ' ἀλλήλων νοῦν καὶ λόγον καὶ ἀπένειμεν εἰς τὸν λόγον τὴν συλλογιστικὴν δύναμιν τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου. (10, 361 ἐξ.). Ἐπάναγκες δ' ὄμως νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Καντίου ἀρνεῖται εἰς τὸν λόγον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου· ὅπερ ὁ Ἐγγελοῦς ἐντόνως ἀποκρούει.

καὶ ἐκ τῆς μερικεύσεως συμπτυσσόμενον εἰς τὴν ἀτομικότητα. Τὸ γενικὸν δὲν εἶναι ἤδη διάφορον τοῦ περιεχομένου ἀλλ' εἶναι ἡ ἀληθινὴ καὶ ἐξ ἑαυτῆς τὸ περιεχόμενον παράγουσα μορφή, ἡ ἀναπτύσσουσα ἑαυτὴν ἔννοια τοῦ πράγματος. Ὡστε ἡ νόησις ἔχει περιεχόμενον οὐδὲν ἄλλο παρὰ ἑαυτήν, τοὺς ἰδίους αὐτῆς διορισμοὺς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ περιεχόμενον τῆς μορφῆς. Ζητεῖ καὶ εὐρίσκει ἐν τῷ ἀντικειμένῳ μόνον ἑαυτήν. Οὕτω τὸ πνεῦμα τελειοῦται καὶ γίνεται ἡ ἑαυτὴν γινώσκουσα ἀλήθεια, ὁ ἑαυτὸν κατανοῶν λόγος. Ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ λόγου, ὁ δὲ ἀντικειμενικὸς λόγος τίθεται ὡς γνῶσις. Ἡ βαθυτάτη εἰσχώρησις τοῦ νοῦντος ὑποκειμένου εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν λόγον καὶ τὰνάπαλιν ἡ τελεία διείδυσις τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου εἰς τὸ νοῦν ὑποκείμενον εἶναι τὸ τέρμα τῆς μακρᾶς τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος ἀναπτύξεως¹.

6. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται φανερὸν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ γνῶσις· ἀλήθεια σημαίνει τὴν τελείαν συμφωνίαν τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως, τὴν ἐνότητα ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, τὴν ταυτότητα νοεῖν καὶ εἶναι². Καὶ ἐκπλήττονται μὲν οἱ τῆς φιλοσοφίας ἄπειροι ἀκούοντες ὅτι τὸ νοεῖν καὶ τὸ εἶναι ταυτίζονται, ἀλλὰ τὴν ταυτότητα ταύτην προϋποθέτουσι καὶ ἐγκρίνουσι πάντες ἐν τῇ καθ' ἡμέραν νοήσει καὶ πράξει³. Ἐνεκα τῆς συνειδητῆς ἁρμονίας, ἣτις κρατεῖ μεταξὺ γνῶσεως καὶ ἀντικειμένου, μορφῆς καὶ περιεχομένου⁴, καὶ ἣτις ἀποκλείει πάντα χωρισμὸν καὶ καθ' ἀκολουθίαν πᾶσαν μεταβολήν, δύναται τὸ πνεῦμα νὰ ὀνομασθῇ κατὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ τὸ αἰώνιον, τὸ τελείως μακάριον καὶ ἅγιον· διότι ἅγιον ἐπιτρέπεται νὰ κληθῇ μόνον ὅτι εἶναι ἔλλογον καὶ γινώσκει τὸ ἔλλογον⁵.

7. Γινώσκον τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοῦ διορισμοὶ εἶναι διορισμοὶ τοῦ πράγματος καὶ τὰνάπαλιν οἱ ἀντικειμενικῶς ὑπάρ-

¹ 10, 363 ἐξ. πβλ. καὶ 6, 272.

² Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι — λέγει ὁ Ἐγγελοσ — ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια, βλασφημοῦσι μεγίστην βλασφημίαν καὶ προσέτι δὲν γινώσκουσι τί λέγουσιν. Ὑπομιμνήσκει δὲ τὴν περικαλλῆ καὶ βαθυγνώμονα τοῦ Dante ῥῆσιν (ἐν τῷ τετάρτῳ ᾄσματι τοῦ Παραδείσου, στίχ. 124 - 130), καθ' ἣν χορτασμὸς τοῦ πνεύματος εἶναι μόνη ἡ τῆς ἀληθείας γνῶσις. (10, 296).

³ Αὐτ. 359 ἐξ.

⁴ Τὴν τοιαύτην συμφωνίαν ἐρμηνεύει ἡ φύσις τοῦ πνεύματος. Ἡ οὐσία δηλαδή τοῦ πνεύματος, ἡ γνῶσις, εἶναι ἡ ἀπόλυτος μορφή, τουτέστιν ἡ τὸ περιεχόμενον ἐν ἑαυτῇ ἔχουσα μορφή ἢ ἡ τὴν πραγματικότητα δίδουσα εἰς ἑαυτὴν ἔννοια, τὸ ἐξ ἑαυτοῦ πᾶσαν πραγματικότητα παράγον ἰδεατόν. (10, 301).

⁵ Αὐτ. 297 ἐξ.

χοντες διορισμοὶ εἶναι ἴδιοι αὐτοῦ διορισμοί, γινώσκον ὅτι αὐτὸ καθορίζει τὸ περιεχόμενον καὶ ὅτι τὸ περιεχόμενον εἶναι μὲν οἰκεῖον κτῆμα ὑπάρχει δ' ἅμα ἀντικειμενικῶς —, ἔρχεται διὰ τῆς αὐτογνωσίας ταύτης εἰς τὴν κατανόησιν ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι αὐτοδιορισμός, ἦτοι βούλησις, πρακτικὸν πνεῦμα¹.

21. ΤΟ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ

1. Τὸ πνεῦμα ὡς βούλησις γινώσκει ἑαυτὸ συντετελεσμένον καὶ πεπληρωμένον ἐξ ἑαυτοῦ. Ὡς γνῶσις μὲν εἶναι τὸ πνεῦμα ἐν τῷ πεδίῳ τῆς γενικότητος τῆς ἐννοίας, ὡς βούλησις δὲ μεταβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ βούλησις τείνει εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐνδομύχου αὐτῆς οὐσίας τῆς ἐχούσης εἰσέτι τὴν μορφήν τῆς ὑποκειμενικότητος. Ἐμφανίζεται δὲ τὸ πρῶτον ἡ βούλησις κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἀμεσότητος ὡς συναίσθημα, ἔχει μερικὸν περιεχόμενον καὶ εἶναι αὐτὴ ἀμέσως μερικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ βούλησις². Τὸ πρακτικὸν πνεῦμα ἔχει τὸ αὐτὸ καὶ ὁ λόγος περιεχόμενον πλὴν ὅτι ἔχει αὐτὸ ὡς μερικὸν καὶ ἐπομένως ὡς τυχαῖον καὶ ὑποκειμενικὸν περιεχόμενον. Καὶ δύναται μὲν τις νὰ ἰσχυρίζηται ὀρθῶς ὅτι τὰ παντοῖα συναισθήματα εἶναι ἴδιοι καὶ σύμφυτοι τοῦ ὑποκειμένου διορισμοὶ καὶ ὅτι τὸ συναίσθημα δύναται νὰ εἶναι ἡ ὁλότης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μονομερεῖς ἀφαιρέσεις τοῦ νοῦ (τῆς διανοίας). Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ τὸ συναίσθημα οὐχ ἦττον δύναται νὰ εἶναι μονομερὲς καὶ κακόν. Εἶναι δὲ ἄτοπος ἡ δοξασία ὅτι τὸ συναίσθημα κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὸ καθῆκον ἀποβάλλει μέρος τῆς ἀξίας· τοῦναντίον μάλιστα ἡ μετάβασις αὕτη ὠφελεῖ καὶ τελειοῖ τὸ συναίσθημα. Ὡσαύτως δ' εἶναι πλημμελὴς ἡ γνώμη, καθ' ἣν τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα εἶναι περιττὸν καὶ προσέτι ἐπιβλαβὲς εἰς τὸ συναίσθημα, τὴν καρδίαν καὶ τὴν βούλησιν. Διότι ἡ πραγματικὴ ἐλλογότης τῆς καρδίας καὶ βουλήσεως εὐρίσκεται οὐχὶ ἐν τῇ μερικότητι τοῦ συναισθήματος ἀλλ' ἐν τῇ γενικότητι τοῦ πνεύματος³. Ἐν τε τῷ συναισθήματι καὶ τῷ νοοῦντι πνεύματι ὑπάρχει ὄντως εἷς μόνος λόγος, ὁ δὲ ὑπὸ τῆς διανοίας γινόμενος χωρισμὸς αὐτῶν εἶναι αὐθαίρετος.

¹ Αὐτ. 364.

² Αὐτ. 365 ἐξ. πβλ. 6, 273 ἐξ.

³ Τὸ συναίσθημα εἶναι ἀληθινὸν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ περιεχομένου, ὅπερ πάλιν τότε μόνον εἶναι ἀληθές, ὅταν ὑπάρχη καθ' ἑαυτὸ γενικόν, ἦτοι ὅταν ἐκπηγάσῃ ἐκ τοῦ νοοῦντος πνεύματος. (Αὐτ. 368).